

3 ERDÉSZETI EMLÉKEK A HATÁRŐRVIDÉK POLGÁROSÍTÁSA ELŐTTI IDŐKBŐL

A vidék történetét alapvetően meghatározta, hogy a török kiűzése után a bécsi udvar a Marostól az Al-Dunáig terjedő területen semmilyen korábbi földesúri tulajdont nem ismert el, azt *fegyverrel szerzett területnek* tekintette. A létrehozott Temesi Bánság földterülete így kincstári tulajdonban, kincstári művelésben maradt. A Habsburg uralkodó volt a terület „univerzális földesura”⁵ A meglévő, illetve megtelepülő lakosságot – elsősorban a robotmunka felhasználásának – nagy közmunkákra, vízlecsapolásokra, folyószabályozásokra, sőt erdőültetésekre kötelezték. „És miután – írta PESTY Frigyes – a földművelő soha sem volt biztos arról, hogy mikor hívják el őt több napi robotolásra az ő szántóföldjétől, e rendszer nagyon gyűlöletes lett, és nagy elégedetlenséget szült.”⁶

Mindezt látva a kincstár az 1750-es években az egész vidéket 29 uradalomra osztotta fel, amelyből csak tízet kívánt megtartani. Ezek lakossága elsősorban a bányák feltárásában, illetve a sószállításban dolgozott. A birtokok elidegenítését és betelepítését azonban befolyásolta a *határőri intézmény* létrehozása.⁷ A terület északi részéből Torontál, Temes és Krassó vármegyét, a déli-délkeleti részéből pedig a német-illír (majd német-bánsági és szerb-bánsági) és a román-illír (majd román-bánsági) katonai kerületeket, illetve ezredeket alakították ki. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc után a határőri intézmény itt fennmaradt, de egyre nagyobb gondot okozott a határőröknek járó föld- és egyéb tulajdon rendezése. Ebben természetesen az erdők is nagy szerepet játszottak. Mielőtt azonban a határőrvidék polgárosításából fakadó problémákat megvizsgálunk, tekintsük át a terület legkorábbi erdészeti emlékeit!

A Temes-vidék visszafoglalása után már 1718-ban *intézkedtek a fa biztosításáról*, így az erdők megóvásáról, amellyel a sószállításához szükséges hajók faanyagát kívánták előteremteni. A további erdészeti célkitűzések egy része szintén a *bányászattal*, illetve az azzal kapcsolatos szállítással

függött össze. Itt nemcsak a bányaacsolatokhoz, lakó- és üzemi épületekhez szükséges faanyag biztosítása adott feladatot, hanem a faszenítés is.

A másik terület a *fásítások* kérdése volt. Az 1742-ben életre hívott temesi (katonai) bánsági erdőhivatal a tiszai átkelőhelyek befásítását szorgalmazta és (részben) végezte. A hadászati megfontolások ugyanis erdős, fával borított terepet kívánták meg, amit az esetleges török támadástól könnyebben meg lehetett védeni.

Mindez tehát *erdészeti szervezet kiépítését* is megkövetelte, ha ezt az erdészeti szervezetet egyelőre csak egyetlen erdőmester jelentette is. Ő igyekezett – miként azt egy 1770-ben kelt jelentéséből tudjuk – gondoskodni Temesvár faellátásáról is.

A legnagyobb gondot itt is, ahogyan a bányakerdők esetében, a szállítás megoldása, illetve megoldatlansága okozta.⁸

A benépesülő vidékre az erdőtelepítési, faültetési próbálkozások ellenére is tehát leginkább mégis az *erdőirtások* voltak a jellemzők. A „legtöbbet [ti. erdőt] emésztettek fel – írta SZENTKLÁRAY Jenő – a német bevándorlók több százra menő új falvai, melyek építéséhez a kincstári erdők szolgáltatták az összes faanyagot. Temesvár, Lugos, Versecz és Fehértemplom körül egész messzeterjedő vidékek fosztattak meg az által rengeteg erdőségeiktől.”⁹

A határőrvidéki erdőkben – s a továbbiakban most már csak ezekkel foglalkozunk – a lakosság gyarapodásával szintén nőtt az erdőhasználat, az erdők legeltetéssel, tűzi- és épületfaszedéssel, sőt bányászati célú fakitermeléssel összefüggő terhelése is. A későbbiek, így tárgyunk szempontjából lényeges, hogy már az 1787. évi *határőrvidéki szabályzatban* („Cantonsregulativ”) foglalkoztak az erdők és a legeltetés kérdésével. Abból kiindulva, hogy a határőrök a legelőhiány miatt az erdőkre vannak utalva, és mivel a vidéken sok erdő található, a legeltetésnek „erdei” korlátokat kell állítani. Az előjárók számára elrendelték, hogy három-három falvanként annyi legeltethető erdőt jelöljenek ki, amennyit az

elől elzárnak. (Figyelem! Már itt jelentkezik a „felezés”). Az elzárt területeket 100 lépésenként felhányt határdombokkal kell megjelölni, s a tilalom alól csak akkor lehet felszabadítani, ha az újulat csúcsa „már a legmagasabb ökrök számára sem elérhető”¹⁰

A katonai igazgatásba tehát beletartozott az erdészeti adminisztráció is, amelynek teendőit, így a határőrök erdőhasználattal összefüggő jogait 1839-ben *erdőrendtartásban* szabályozták.¹¹ Ennek alapján – a határőrök fahasználati jogát biztosítandó – településenként ún. gratis-vágásokat tűztek ki. Az erdészeti közegek igyekeztek a lakosság fakitermelését ezen vágásokon belül tartani. Arra azonban nem tudták őket rászorítani, hogy a teljes fakészletet (előbb az épület-, majd a tűzifát) kihasználják, és így lehetővé tegyék az esetleges mesterséges felújítást illetve a természetes felújulást. A gratis-vágásokban jobbra csak szálalást végeztek. A javafát kihasználták, a többit bent hagyták.¹²

Mielőtt a további erdészeti kérdéseket tárgyalnánk, ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a Bánság ezen részében *az erdő* elsősorban nem faanyagot, hanem a *legeltetés* mintegy *kiszolgáló területét jelentette*. A Bánság újratelepítése-újratelepülése, majd pedig a határőrség megszervezése ugyanis főleg a pásztorkodás, az állattenyésztés, mint gazdálkodási mód, érdekei alapján történt. Ebből következően a havasokban élő állatok felülről, míg a téli „legelőre” lehajtott nyájak alulról, a völgyek felől támadták az erdőket. S ez a két erdőpusztítási irány már a XIX. század elején összeért. Így összefüggő erdőtakaró csak a magasabb, széles erdőövvel rendelkező hegyekben, hegycsoportokban maradt meg, továbbá a szurdokszerű, meredek, nehezen megközelíthető hegyoldalakban, amiket viszont körbelegeltettek, -irtottak.

A Bánság erdeinek, faállományának ezen lepusztítottóságát azonban nemcsak az erdők ilyen irányú visszaszorultsága, hanem még más, szintén a legeltetésből következő jegyek is mutatják. Így a marhák szája alól kinőni képtelen cserjések. Az Almás-völgyben ezek főfafaja a tölgy, míg Mehádia környékén

a bükk, köztük szúrós bokrokkal, galagonyával és szederrel. Ez a tájnak kimondottan mediterrán jelleget kölcsönzött – gondoljunk a macchiákra. Ami viszont jellegzetesen bánági, az az oldalágak nélküli, csak a csúcukban néhány ággal, kevés levéllel rendelkező fák, facsoportok, „erdők”. Ezek tanúskodtak a téli takarmányozásról; a levágott gallyak biztosították a juhok, kecskék kitelelését.

A XX. századra tehát jórészt átalakított, mesterségesen megváltoztatott növénytakaró (erdő) jellemezte a tájat. Ezt növelte még egy, a Bánágban utolsó, betelepítési hullám is. 1820-30 között ugyanis cseh-német telepeseket költöztettek ide, akik a Szemenik-(Szörényi-)hegységre és az Almás-hegység Al-Dunára hajló részére kerültek. Számukra a falvak helyéül kimondottan bükkösöket jelöltek ki, ahol aztán kiterjedt erdőirtásokba kezdtek. Tehát az addig esetleg bontatlan vagy kevésbé megbontott erdőtakaró új gócpontokból kiindulva is pusztult. Igaz, a cseh-német telepések elsősorban a földművelés érdekében irtották az erdőket, és az állattenyésztésük is kíméletesebb volt. Nevezetesen: szarvasmarhát tartottak, szemben a románság kis kérődzőkre (juh, kecske) alapított gazdálkodásával. Az mindenesetre érdekes volt, ahogyan 800-1000 m magasságban a bükkerdőket rendezett szántók (krumpliföldek) bontották meg, míg alattuk, a folyók mentén pedig elsősorban legeltetett, csak itt-ott feltört területek következtek. Az említett erdőpusztítások, -letarolások ellenére a szörényi táj a maga 63% körüli erdősültségével mégis alapvetően erdősnek számított.¹³

Térjünk azonban vissza a minket közelebről is érdeklő, a határőrvidéket érintő politikai események tárgyalására, azok erdészeti vonatkozásaira.

A határőrvidéki lakosok jogait és kötelességeit az uralkodó 1850-ben *alaptörvényben* újra szabályozta. (Korábban az 1807. évi alaptörvény volt érvényben.)¹⁴

A határőrvidéki lakosság előző évi (a magyar szabadságharcra kapcsolatos) magatartását is figyelembe vevő, azokat mintegy megjutalmazandó rendelkezés az erdészet kérdéseit sem hagyta figyelmen kívül. A törvény

ugyan leszögezte, hogy a határőrvidéki erdők állami vagyont képeznek (18.§), de határőröknek régi jogaiknál fogva” engedélyezték:

1. A tüzi- és épületfa házi szükségletre történő kitermelését;
2. Az erdei legeltetést és makkoltatást;
3. A hét három napján a feküfa kihordását;
4. Az erdei takarmánygyűjtést;
5. „Az erdőhatárokon kívül eső kiszögellések ingatlanokban szükölködő házközségeknek szántók, kaszálók, gyümölcsös- kertek és szőlők czéljaira tulajdonul átengedhetők”(tehát a kiterjedt erdőirtást is lehetővé tették);
6. A magánerdők ültetését.¹⁵

A fenti hat lehetőség – talán az utolsó kivételével, mert aligha hihető, hogy valaki kiterjedt erdőtelepítésbe kezdett volna az addig szántónak használt saját birtokán – részletes szabályozását egy későbbi erdészeti rendelkezéstől várták. Ugyanakkor már az alaptörvény önmagában is tartalmazott további, még a fentiekben, illetve az 1839. évi erdőrendtartásban megfogalmazott kitételeket illető könnyítéseket. Az egyik: a bükköt a fakitermelési időn kívül (tehát a vegetációs időben) is lehetett – az ezred előjáróságának engedélyével – vágni. A másik: az erdészeti hatóságok a határőrök esetleges jogosulatlan fahasználatának ügyében a határőrök lakóhelyén nem nyomozhatnak. Egyedül a tettenérés esetében járhatnak el azonnal, egyébként csak a katonai előjáróság engedélyével.

Nagy erdei kártételre természetesen a fenti, hat jogosultság ismeretében nem lehetett számítani. Legfeljebb az fordulhatott elő, hogy a határőr a saját szükségletét meghaladó mennyiségű fát vágott. Azt azonban sehol nem határozták meg tételesen, hogy mennyi lehet a saját szükséglet, tehát annak áthágása is csak vélekedésen alapulhatott. A nem határőri kötelekbe tartozó személyek erdőhasználata természetesen más elbírálás alá esett. Azok után még az erdészek is nyomozhattak.

Az említett, alaptörvényben rögzített jogosultságokat ezért is szükséges volt részletesebben kifejtenünk, mert az elkövet-

kező évek, évtizedek ezen jogosultságok kiterjesztésének az igénye (a határőrök), illetve a visszaszorítása (az erdészeti hatóságok) jegyében teltek el. Az adott erdőhasználati lehetőség az erdészeti szempontokkal ugyanis jórészt ellenkezett.

Az erdészeti szempontokat az 1860. február 3-án kelt *erdőtörvény* igyekezett érvényesíteni. Ez a határőrvidékekre kiadott erdőtörvény lényegében az 1852. évi osztrák erdőtörvény rendelkezéseit tartalmazta. Tehát az erdőket csak engedéllyel lehetett az erdő művelési ágból kivonni, azokat a letermelés után öt éven belül fel kellett újítani, az erdőkre üzemterveket kellett készíteni, a véderdők kijelölendők stb. A törvény végrehajtásának érdekében ugyanebben az évben *erdészeti szolgálati szabályzatot* is kiadtak.¹⁶ Ebben határozták meg, hogy az egyes határőrvidéki egységekben mennyi és milyen képesítésű erdészt kell alkalmazni. A **Temesvárott** székelő erdőigazgatón kívül a *román-bánsági* ezredben (a **Karánsebesen** lévő erdőhivatal keretében) 23 erdészt, 54 erdőőrt és 131 erdőszolgát, a *szerb-bánságiban* pedig (a fehértemplomi erdőhivatal szervezetében) 6 erdészt, 15 erdőőrt és 41 erdőszolgát kívántak alkalmazni. Arról azonban nincsenek adataink, hogy ezt a szervezetet vajon így ki tudták-e építeni.

Hogy a határőrök alaptörvényben biztosított jogai és az erdészeti rendszabályok egymással nehezen voltak összeegyeztethetők, arra már a következő, 1861-es évből van bizonyítékunk. A horvátországi országgyűlés (mivel a határőrvidéket ott is létrehozták) ugyanis kifogásolta, hogy a határőrvidéki erdőket „államosították”, és „számos erdészt tartanak, hogy a határőrnek a faizást megnehezítsék, a mellett a kivágott fákat újakkal ritkán pótolják [ti. az erdészek], úgy hogy több helyütt a tőkéletes erdőirtás ösvényén állunk.” Ennek érdekében – szövegezte a horvát országgyűlés törvényjavaslata – az erdőkből kapjanak a községek „szükséges mennyiséget”, a többi pedig maradjon az államé.¹⁷

Feltételezhetjük, hogy a horvát országgyűlés kívánsága az általunk vizsgált területen is megfogalmazódott, hiszen a

határőrök törekvése erre bizonyítékkal fog szolgálni. Ugyanakkor a továbbiakban az uralkodó maga is igyekezett a határőrök alaptörvényben meghatározott hat jogosultságát bővíteni. Így került sor 1868 februárjában a feküfa gyűjtésének a hét minden napjára történő kiterjesztésére, 1879-ben pedig az ún. *neubergi rendelet* kiadására. Ez utóbbi uralkodói rendelet az erdőben tett irtások tulajdonjogát is a volt határőröknek adta.¹⁸

A királyi beavatkozást valójában már egy másik folyamat váltotta ki. A határőrvidéki alaptörvényben biztosított jogokat, az erdőben szerzett csaknem korlátlan használati illetőséget ugyanis a magyar törvényhozás megpróbálta lebontani, az ország egyéb vidékeihez hasonlóvá tenni. Ez nem volt egyszerű, hiszen a volt határőrök – csakúgy, mint a volt jobbágyok – az egykori erdőhasználatukért megváltást kértek. A megváltás mértéke és módja azután összetűzésekre, az ellentétes érdekek ütközésére adott alkalmat. A határőrvidék polgárosítását előbb, 1871-ben, uralkodói leirat, majd 1873-ban – az alkotmányos berendezkedésnek megfelelő – több törvénycikk alapján végezték el.¹⁹ Tárgyunk szempontjából fontos az *1873. évi XXX. tc.*, amely „a határőrvidéki lakosokat az ottani államerdőségekben illető erdei szolgalmak megváltásáról” intézkedett.

A törvény alapján a határőrvidéki lakosok – mint ezredközség – a korábban 6 pontban tárgyalt erdőhasználati jogosultságuk fejében az erdők felét kapták meg, míg a kincstár birtokában a másik fele maradt. A természetbeni elkülönítéssel *központi bizottságot* („Central-Comission für Ablösung der Forstservituten im ungarischen Grenzlande”) bíztak meg, amely bizottság működését uralkodói, illetve miniszterelnöki rendelet szabályozta (1871. jún. 8., ill. 1873. jan. 28.).²⁰ Bár a bizottság munkájával kapcsolatban képviselőházi interpelláció is elhangzott,²¹ a törvény ilyen irányú végrehajtása a kedvezőtlen hírek ellenére is jól haladt. A törvény alapján igyekeztek a községeknek a közelebbi, a jobban hozzáférhető erdőket kijelölni. Gond csupán a korábbi erdőirtások tulajdonjoga körül volt, amiket az uralkodó a már említett

neubergeri rendeletével a volt határöröknek adott, s az elkülönítő bizottságot utasította, hogy ennek megfelelően járjanak el.²² Ferenc József ezen beavatkozása a volt határörvidéki lakosok pillanatnyi kívánságát kielégítette, de hosszabb távon – miként majd látni fogjuk – ez (is) természeti katasztrófákhoz vezetett. Az elkülönítések idején sor került egy másik uralkodói beavatkozásra is, amely a *havasi legelőket* érintette. Ferenc József 1878. február 2-án úgy rendelkezett (ez volt az ún. *bécsi rendelele*), hogy a volt *román-bánsági* határörvidéken a havasi legelők megosztásától tekintsenek el, és azok „a román-bánsági ezredközségek birtokába véglegesen átadassanak.”²³ Itt tehát az uralkodó kegye lehetővé tette, hogy a volt határörök akár a községektől távolabb fekvő, nehezebben megközelíthető helyen is birtokot szerezhessenek.

A birtokelkülönítő bizottságban az erdészeket GELINEK Tivadar erdőrendező képviselte. A munkák tulajdonképpen 1872-ben elkezdődtek, és úgy számolták, hogy 1879 végére be is fejeződnek. Az előbb említett uralkodói rendeletek azonban menet közben is sok módosításra adtak okot. (Például *Bánya* községnek – külön, a felsőbb szintig eljutó kérvényére – [erdő]kivágásokat és erdőrészeket menet közben, részben már az elkülönítések lezárása után, adományoztak.²⁴) Ezekon kívül egyszerűen fizikailag sem győzték a munkát. Ahol ugyanis a kincstári erdők és a vagyonszomszédok, illetve községi erdők közötti határvonalat nem hegygerinc vagy vízfolyás, esetleg más természetes vonal képezte, ott határnyiladékok kivágására került sor. A vagyonszomszéd ezt 4 öl (7,6 m) szélességűre kérte, de később megegyeztek az 5 méterben. Fel kellett állítani ugyanakkor 2025 határdombot is, ami szintén jelentős munkát adott.

Mindezek ellenére 1880. január 28-án az erdőket a *román-bánsági* vagyonszomszédnak átadták, de az utómunkálatok (az említett nyiladékkivágások egy része, térképrajzolások stb.) még 1880 végéig elhúzódtak. A kincstár ezt részben GELINEKkel, részben fiatal, napibéres erdészjelöltekkel végeztette. Ez utóbbit azzal is indokolták, hogy „a kincstár érdekében is fekszik, hogy az ilyféle határkitűzési és

megjelölési munkáknál fiatal erők és oly közegei működjenek közre, kik ezen foglalkozásukra évek hosszú sora után is megemlékezve, később netán a határvonalakra vonatkozólag felmerülő kételyeknél és vitás kérdéseknél szükséges felvilágosítást megadhatják.”²⁵

Viták később valóban merültek fel, de nem a kincstár és a vagyonszövetség között, hanem a vagyonszövetség és községei, továbbá az irtással, legeltetéssel egykori erdőterületeket elfoglaló magánosok között. Például 1890-ben, amikor a községek vagy magánosok által elfoglalt, tulajdonképpen *kincstári tulajdonú földek felülvizsgálatát végezték* (ez volt az ún. „domináns földek usurpációjának revíziója”), számos, általunk most vizsgált község is terítékre került. Itt főleg az Újmoldovai járásba tartozó, tehát a volt *szerb-bánsági* vagyonszövetség falvai szerepeltek. A revízióra egyébként azért került sor, mert az osztrák polgári törvénykönyv 1472.§-a szerint az állami javakat 40 évi háborítatlan birtoklás után a birtoklók megszerezhetik.²⁶ Az 1850. évi határőrvidéki alaptörvénytől pedig ekkor járt le a 40 év. Tehát ha a magyar állam a kincstárt illető földeket a jogtalanul birtoklóktól meg akarta szerezni, akkor arra ez volt az utolsó alkalom.

Tárgyunk, a későbbiek szempontjából csak egy dolgot kell kiemelni. A községekkel (magánosokkal) szemben megindítandó perek kapcsán úgy látták, hogy a kincstár csak a mezőgazdaságilag értékesebb földekért harcoljon. Míg ott, ahol „az illető usurpációk a telekkönyvi feljegyzéseknek megfelelően csakugyan hasznavehetetlen és értéktelen sziklákból és kopár területekből állanak, a további eljárás, mint értelmetlen és a költségekkel arányban nem álló, egyszerűen beszüntetendő lenne.”²⁷

Ebből kiindulva a lakosok méltán vonták le azt a következtetést, hogy akár a kincstári földeket is lehet tönkresilányítani, a végtelenségig legeltetni, hiszen az értéktelen földekért még az állam sem harcol. A szemlélet ilyen irányú befolyásolása mellett aztán az erdészek hadakozhattak akár a tiltott legeltetések ellen, akár a kopárfásítások végrehajtása érdekében; a volt határőrök továbbra is szinte

következmények nélkül űzhették a természet pusztítását, a javak kiélését, tönkretételét – miként azt a korábbi időszakban is tették.